

Türkiye'de İlk Okuma Yazma Öğretiminde Kullanılan Yöntemlerin Tarihsel Gelişimi

Cavit BİNBAŞIOĞLU

1924 Tarihli "İlkokul Programı"ndan Önce:

1924 programı öncesinde, bazı yazarların yazdığı Alfabe kitapları hariç tutulacak olursa, bizde büyük bir çoğunlukla bireşim (harf) yöntemi uygulanmıştır. 1847 (1263) tarihinde yayımlanan bir yönetmelikte Elifba'dan (Alfabe'den) "tesmiye usulü" (harflerin adını söyleme yöntemi) ve harflerin adı ile şekillerini birlikte öğreten bir yöntemden yararlanılması istenmektedir (Etfalin Talim ve Tedris ve Terbiyelerini Ne Vechiyle İcra Eylemeleri Lâzım Geleceğine Dair Sıbyan Mektepleri Muallimleri Efendilere İta Olunacak Talimat).

Bizde yüzyıllarca kullanılan "Elifba Cüzü"nü'nün İslamın ilk yıllarında hazreti Ali tarafından düzenlendiği söylenilmektedir. Bu eser, Arapça'ya göre düzenlendiği için Türkçe okumaya uygun düşmüyordu (Baymur, Fuat. İlk Okuma ve Yazma Öğretimi, s. 26). Kayserili Dr. Rüş-tü'nün 1858 (1274)'de yayımladığı "Nuhbetülfal" Türkçe yazılmış ilk alfabe kitabı olarak bilinir. Bu da Elifba'nın etkisinden kurtulamamıştır (A.g.e., s. 36). Elifba, Türkçedeki p, ç, ve j gibi bazı harfleri kapsamamaktadır. Kullandığı yöntem de tamamiyle bireşim yöntemidir. Bu yöntem, ufak tefek değişikliklerle Cumhuriyet Dönemi'nin başlarına kadar sürmüştür. Yapılan değişikliklerin şekli, sıra ile şöyle özetlenebilir:

İlk Türkçe Alfabenin Yayımlanması: Elifba'dan farklı bir biçimde düzenlenen ilk Türkçe Alfabe, Kayserili Dr. Rüş-tü'nün yazdığı Nuhbetülfal'dır. Bu, bir reform eseri olarak kabul edilebilir (A.g.e., s. 33). Çünkü Türkçede yer alan k, g, ğ ve n harfleri ile o, ö, u ve ü sesli harfleri için Mehmet Emin Efendi, Fuat Paşa ve Cevdet Efendi tarafından yapılan öneriler, bu eserde kabul edilmiştir. Padişah Abdülmecid'in onayı ile 1858'de (1274) yayımlanan bu eser, fikir yönünden Elifba'ya bağlı olmakla birlikte, harf sayısını 35'e çıkarmıştır. Ayrıca, her harfin "nesih, talik, divani ve sika" gibi dört türlü yazılış şekli vardır. En son kısmına da "siyakat ve küfi" denen yazı şekilleri konmuştur. Bu eserde, ayrıca, her harfin, bağımsız, sözcüğün başında, ortasında ve sonunda yazılış (dört şekli) de gösterilmiştir.

Bu eserde, iki harften başlayarak 3, 4, 5, 6 heceli sözcüklerle ilgili alıştırmalar yapılmasına önem veril-

miştir. Daha sonra, birkaç öykü ve manzum parçalar gelir (A.g.e., s. 42). Yalnız, bu okuma parçaları öğrencilerin zihin düzeylerine uygun değildir. Çok çeşitli harfler kullanılması sakıncalı bir yöndür. Bununla birlikte, Türkçe sözcüklere yer verilmesi iyidir. Kitap yazısı ile el yazısını aynı sayfaya birlikte koyması, okuma ile yazmanın birlikte ele alınması gerektiğinin bir kanıtıdır. Bu bakımdan, pedagojik bir değere sahiptir. O zaman için, bu, alfabe öğretiminde bir yeniliktir. Daha önce böyle bir uygulama yoktu.

Cevdet Efendi Elifbası: Yine bu sırada, 1868'de açılan öğretmen okulunun ilk müdürü olan Cevdet Efendi de bir Elifba yayımlamıştır. "Usul-ü Cedit" adı verilen yeni yöntemleri kısmen yansıttığı için, karşısında olanlar tarafından Nezaret'e şikâyet edilmiş ve okul kapatılarak görevinden alınmış. Sonra, itirazı üzerine, tekrar okul açılmış ve görevine dönmüş (Ergin, Osman. Türk Maarif Tarihi. 1977, Cilt: 1-2, s. 579-580).

Selim Sabit Efendi'nin Getirdiği Yenilik: Öğretmen okulunun ilk mezunlarından olan ve 1855'te Fransa'ya öğrenime giden ve daha sonraları yurda dönüşte öğretmen okullarında görev alan Selim Sabit Efendi (1829-1922), "Rehnu-ma-i Muallimîn" (Öğretmenler Rehberi) adlı kitapçığı ve "Elifba-i Osmanî" (Osmanlı Alfabeti) adlı eserleriyle Alfabe öğretimine bazı yenilikler getirmiştir. Bunlar şunlardır:

1. Harflerin hepsi bir arada öğretilmemelidir. Harflerin adı sesine benzemelidir: Harflerin adı başka, sesi başka olmamalıdır: Eskiden bütün harflerin bir arada öğretimine önem verilirdi.
2. Hecelettirilecek sözcükler anlamlı olmalıdır: At, Al, Bal, Sal, Dağ, Et vb.
3. Okuma ve yazmaya birlikte yer verilmelidir (Bu, bugün de geçerli olan önemli bir yeniliktir).
4. Hecelemede harflerin adı yerine, harfler bir sesli ile birlikte söylenmelidir: Be, ce, de ... gibi. Arap harflerinin adı, bu söyleyişlerden farklı idi: Cim, Dal, Elif vb.
5. Her harfin değişik şekillerinin öğretimi aynı sınıfta değil, ayrı ayrı sınıfta yapılmalıdır: (Arap

harflerinin her birinin yazılışı kelimenin başında, ortasında ve sonunda farklı idi.)

Okuma ve yazmanın birlikte öğretilmesi, Selim Sabit Efendi'de iyice açıklık kazanmıştır. Her harfin değişik şekillerinin ayrı ayrı sınıflarda öğretimi de büyük bir yeniliktir. Diğer yenilikler de önemlidir.

1892 (1309) Tarihli İlkokul Programı'nda İlk Okuma ve Yazma Öğretimi: Selim Sabit Efendi'nin etkisi bu programda açıkça görülür. Bu programda yer alan en önemli özellik, ilk okuma ve yazma öğretiminin "Şifahi Malûmat" (Sözel Bilgi) adı verilen bir derse bağlanmasıdır. Tıpkı, bugün Hayat Bilgisi dersine bağlandığı gibi. Bu programa göre, öğrenciler, her gün 1 saat "şifahi malûmat" görür, 2 saat de ilk okuma ve yazma dersi yaparlardı. Bu durum, 1909'a kadar sürmüştür. Diğer hususlar, Selim Sabit Efendi'nin önerdiği şekilde gibidir (A.g.e., s. 50-51).

Tabii, buradaki fikirler, hep yerel kalmış, genelleşmemiştir. Herkes yine Amme Cüzündeki gibi öğretime devam etmiştir.

Sâtı Bey'in ve M. Şerif (Bilgehan)'in Etkileri: 1909'da İstanbul Öğretmen Okulu Müdürlüğü'ne atanan Sâtı Bey, çıkardığı "Tedrisat-ı İptidaiye" mecmuasının 1. sayısında (Şubat, 1910) "Elifbayı Nasıl Öğretmeli?" başlıklı bir yazı yazdı. Ona göre, o sırada kullanılan yöntemin sakıncaları ve alınabilecek önlemler şunlardır:

1. Harfler adlarıyla öğretilmelidir. Bunların çoğunun adı başka, sesi başkadır. Harflerin adı da sesi gibi olmalıdır. (Selim Sabit Efendi de aynı görüşte idi.)

2. Önce bütün harfler gösteriliyor. Sonra hemen hecelemeğe geçiliyor. Oysa bunlar öğretildikten 3-5 hafta sonra hecelemeğe ve yeni sözcükler oluşturmaya geçilmelidir. (Bu düşünce, yukardaki açıklamalarımıza göre uygun değilse de, eski uygulamaya göre kısmi bir ileriliği anlatır?)

3. Harfler sıra ile öğretilmemelidir. Önce, kolay olanlardan başlanmalı, gittikçe zor olanlara geçilmelidir. Önce ayrı yazılan harfler (hurufu imlâ), sonra da bitleştirilen harfler (hurufu münfasıla) öğretilmelidir.

4. Harflerin hepsini bir sayfada küçük olarak değil, her sayfada bunlardan birkaçını küçük olarak göstermelidir.

5. Harflerin çabuk öğrenilebilmesi için, bunlar, bir taraftan gösterilmeli, bir taraftan da yazdırılmalıdır. Bu amaçla, harfler şeklinde kâğıt ve mukavva kestirmek, oydurmak ve kâğıt şeritlerle büktürmek de yararlıdır. Öğretilen harfler, önce havada, sonra kum üzerinde, nohut ve fasulyelerle yere yazma ve en sonra tahtaya ve defterlere yazma gibi. Bunlar, eğitim değeri yüksek görüşlerdir. Bu görüşleri bugün de uyguluyoruz.

Bireşim yöntemiyle ilk okuma ve yazmayı öğretme konusunda Sâtı Bey'in ileri sürdüğü bu görüşler dikkate değer. Bunların bir kısmından bugün de yararlanıyoruz.

1911 yılında da, İstanbul Öğretmen Okulu mezunu olup Edirne Öğretmen Okulu Müdürü bulunan M. Şerif (Bilgehan) de "Rehber-i Tedris" (öğretim Rehberi) adlı bir kitap yayımlamıştır. Azerbaycan Türklerinden olan M.

Şerif, daha sonra bir ara Azerbaycan'a gitmiş, orada Millî Eğitim Bakanlığı yapmış, sonra tekrar Türkiye'ye dönmüştür. O ilk okuma ve yazma öğretiminde sözlü anlatımın önemine ve değerine inanır. "Elifba öğretimine başlarken, önce öğretilmek istenen harfi içeren ve çocukların bildiği bir sözcük (kelime) bulup, bunu hecelere ve seslere bölmeli ve harflerin de seslerin birer şekli olduğunu anlatmalıdır" der. Burada, sözcük ve çözümlemeden söz edildiği için, cümle yöntemine (çünkü, sözcük yöntemi de bir tür cümle yöntemidir) kısmi bir geçiş söz konusudur. Ayrıca her şeklin (harfin) yazdırılmasına geçmezden önce, hava çizdirme; harfi, çocuklara gazete parçaları içinde buldurma gibi alıştırmalar da yaptırmaktadır.

M. Şerif Bilgehan'ın kullandığı bireşim yönteminde bir "çözümleme" davranışı dikkat çekiyor; fakat bireşim (sentez) yönteminden tamamıyla kurtulmuş değil. Harflerin zihinde kalıcılığına yönelik olarak belli bir teknik ve araç kullanmaya da önem vermiş. İlk okuma ve yazma öğretiminde, bunlar olumlu davranışlardır. Az da olsa, ilk okuma ve yazma öğretimine bir katkı getirmiştir (Baymur, A.g.e., s. 52-54).

Nüzhet Sabit'in Çalışmaları: Birinci Cihan Savaşı sırasında Öğretmen Okulunda öğretmenlik yapmış olan Nüzhet Sabit, "Kelime Usulü ile Alfabe" adlı bir kitap yayımladı. Bu konuda Sâtı Beyle tartışmıştır. Fuat Baymur'un belirttiğine göre, seçtiği sözcükler, ilgi çekici olmadığı gibi, tekrarlayış şekli de mihanikidir: "Bugün **ben** bir kuş gördüm. Bugün **sen** bir kuş gördün. Bugün **o** bir kuş gördü gibi." Bununla birlikte, böyle bir kitap, cümle yöntemine uygun bir ilk okuma ve yazma öğretiminin, mesleki kamuoyunda, en azından tartışılmasına ve bir ölçüde de benimsenmesine yardım etmiştir.

1924 Yılında Toplanan "Elifba Kongresi"nin Etkisi: 1924 yılında İstanbul Millî Eğitim Müdürü Saffet Bey, bir "Alfabe Kongresi" düzenledi. Bu kongrede İstanbul Öğretmen Okulu Müdürü İhsan (Sungu), Darülfünun müderrisi ve Kız Öğretmen Okulu Öğretmeni Ali Haydar (Taner), İlköğretim Müfettişi Ahmet Halit, Sıtkı ve Salih Beyler, bu kongreye katıldı. Konu tartışıldı. Bu kongrede alınan kararlar, 1924 (1340) tarihli İlkokul Programı'na yansdı. Bu programa göre, ilk okuma ve yazma öğretiminde "savtî usul" ile "sözcük yöntemi"nden birinin kullanılması istendi. Heceme yasaklandı. Burada, sözcüklerle, doğal bir okumaya önem verilmiştir. Böylece, bu, ilk okuma ve yazma öğretimi bakımından bir geçiş dönemi programıdır (Baymur, A.g.e., s. 59).

O sırada, her iki yöntemle ilgili olarak, uygulamaların nasıl yapılacağı bir yönerge ile belirtilmiştir. Her sözcüğün anlamı ve kullanılışı, öğretmen tarafından sözel olarak açıklanacak; sonra bu sözcükleri içeren cümleler oluşturulacaktır. Şive ve lehçe düzeltmeleri yapılacaktır (İlk Mekteplerin Müfredat Programı, 1924 (1340) s. 8).

1926 Programı'nda İlk Okuma ve Yazma Öğretimi: 1926 programında ilk okuma ve yazma öğretimiyle ilgili olarak dört tür yöntemden söz ediliyor:

1. Tesmiye yöntemi: Harflerin adını söyleyerek öğretme yöntemi;

2. Savtî yöntem: Harflerin seslerinden ve özellikle sesli harflerden hareket etme yöntemi;
3. Sözcük (kelime) ve cümle, yani çözümlene yöntemi;
4. Muhtelit (karma) yöntem: Bu yöntem ile amaçlanan, baş tarafta açıkladığımız gibi, önce sözcüğü oluşturan birtakım mekanizmaları (heceleri) –anlamına bakılmaksızın– kavratmaktır. Sonra bunlardan bireşim (terkip, sentez) yoluyla yeni sözcük ve cümlelere geçmektir. Bir yönüyle de çözümlene yoluyla harfe inmektedir.

1926 programı, bunlardan ilk ikisinin hiç kullanılmamasını istemektedir. Son iki yöntemden birini seçmeyi öğretmene bırakmıştır. Fakat bunun hemen arkasından da "yahut" sözcüğünü kullanarak, cümle yönteminin daha uygun olacağını belirtmiştir. Bunu bilen o zamanki Alfabe kitabı yazarları, özellikle, İbrahim Alâeddin (Gövsâ), "Tedrici kelime yöntemi" deyimini kullanmıştır. Kitabının adı da "Tedrici Kelime Usulü ile Sevimli Alfabe"dir (Kanaat Kütüphanesi, 1928-29, s. 2-3). Aslında bu da karma yöntem diyebileceğimiz "muhtelit usul"den başkası değildir. Bir de cümle yöntemini kullananlar olmuştur. Ahmet Cevat'ın Alfabe kitabı, "Bu at'tır. Bu ay'dır." gibi cümlelerle başlar. Bu cümleler, yanlarındaki resimlerle ilişkilendirilmiştir. Burada, "şekil" (yazı) ile "muhteva" (nesnenin kendi ya da onun sembolü) birlikte öğretiliyor ki, bu, pedagojik açıdan yerinde bir davranıştır. Böyle bir anlayışa bizde belki de ilk kez rastlanmaktadır (Cevat, Ahmet. Altın Alfabe. İstanbul: Selâmet M., 1928, s. 6-7).

1926 programı, böylece, cümle yöntemine yönelik tavrını aldıktan sonra, heceleme de kesinlikle yasaklanmaktadır. Bakanlığın bu tutumu, bugüne kadar devam etmiştir.

1928 yılında yeni Türk harflerinin kabulünden sonra, ilk okuma ve yazma konusunda uygulanacak yöntem hakkında bir tereddüd ortaya çıktı. Bu nedenle, 1926 programı, 1930 yılında yeniden basılırken, yöntemle ilgili kısımları programdan çıkarıldı; fakat, 1936 yılında bu konuda yeni bir düzenlemeye gidildi.

1936 Programında İlk Okuma ve Yazma Öğretimi: 1936 programında ilk okuma ve yazma öğretimiyle ilgili olarak şu hüküm yer aldı:

"2- Okuma, yazma işi, bir yandan Hayat Bilgisi konularına bağlanırken, öte yandan da çocuk ve okuma psikolojilerinin doğal gereklerine uyarak ilk okuma ve yazmalarda basit cümle ve kelimelerden harekete geçilmek suretiyle terkipî-tahlilî bir yoldan yürünerek, okuma, yazmanın mekanizması kazandırılacaktır."

Bu düzenlemede ilk bakışta bir çelişki görülmektedir. Cümlelerin baş tarafında "cümle yöntemi"nden söz edildiği halde, son kısmında "terkipî-tahlilî", yani "bireşimsel-çözümsel" sözcükleri kullanılmaktadır. Programda bundan sonra ise, tamamıyla "cümle" yani "çözümlene" yöntemine uygun açıklamalar yer almaktadır. Bu anlatımın, öğretmenleri o sırada şaşırtdığını tahmin ediyorum. Bunu bilen A.Fuat Baymur, "İlk Okuma ve Yazma Öğre-

timi" adlı kitabında buna bir yorum getirmiştir. O, buradaki "terkipî" sözüne; "terkip edilmiş", yani "grup" ve "bütün" anlamlarını vermektedir (Baymur, A.g.e., s. 66). Yani, buradaki "terkipî" sözü ile amaçlanan, "kelime" ve "cümle"dir. Buna göre, 1936 programında ilk okuma ve yazma öğretiminde salık verilen yöntem "cümle", yahut "çözümlene" yöntemidir; diyebiliriz.

— **1948 Programında İlk Okuma ve Yazma Öğretimi:** 1936 programında tereddüte yol açan kısım kaldırılmış ve cümle, "çözümlene" yöntemini vurgulayacak şekilde yeniden düzenlenmiştir:

"2- İlk okuma ve yazma, basit cümleler ve kelimelerle başlanacaktır. Zamanla, bu cümleler kelimelere, kelimeler hecelere, heceler ise harflere bölünecek; bu çözümlenmeler sonunda elde edilen kelime, hece ve harflerle yeni yeni cümleler ve kelimeler teşkil edilecektir. Cümlelerin, kelimelerin ve hecelerin bölünmesini kolaylaştırmak için, öğretmen, aynı kelimeleri içine alan cümleleri, aynı heceleri içine alan kelimeleri yan yana getirecektir. Üzerinde durulan cümle ve kelimelerle hikâyeler, tekerlemeler... oluşturmaya da ilk zamanlarda başlayarak, önem verecek ve ilk okuma ve yazma konularının, ilgisini çekecek nitelikte olmasını sağlayacaktır." (İlkokul Programı, 1948, s. 91,92)

Ayrıca, 1936 ve 1948 programlarında Cumhuriyet Dönemi'nden önce ve sonra eğitimcilerin ilk okuma ve yazma öğretimine getirdiği katkılar da dikkate alınmıştır: Okuma ile yazmanın birlikte öğretilmesi, yazıyı delalet ettiği nesne ve şekille birlikte öğretmek, yazı şeklinin daha iyi kavranmasıyla ilgili hareketlerde bulunmak ve en önemlisi de, büyük fiş, küçük fiş ve çözümlene levhaları kullanmak gibi araç ve gereçlerden yararlanmak gibi. Bunlar, pedagojik açıdan değerlidir ve bugün de kullanılmaktadır. Bu bakımdan, 1948 programının daha yetkin hazırlandığını söyleyebiliriz.

1968 Programı ve Sonrası:

1968 programı ve sonrasında ilk okuma ve yazma öğretimi 1948 programındaki esasları korumuştur. Yalnız, kullanılan yazı şeklinde bir değişiklik olmuştur. Bununla ilgili olarak 1968 programına şu hüküm girmiştir: "İlk okuma ve yazmaya başlarken büyük ve küçük harfler birlikte öğretilmelidir" (İlk Okul Programı, 1968, s. 210). Bugün de bu hüküm geçerlidir ve böyle uygulanmaktadır.